

Margretha Hans-Dotter, en ”häxa” från Sollerön

Sollerön har, trots sin politiska obetydlighet, ibland berörts av historiska och processuella händelser i landet på ett påtagligt sätt. Ett exempel är dalaupproren från Engelbrekts tid, ett annat den sk ”Stora daldansen” vid mitten av 1700-talet. Ytterligare exempel är häxprocesserna, som under åren 1668—1671 kastade sin skugga över Siljansbygden. Vid rättegångarna i Mora denna tid, anklagades och dömdes en kvinna från Sollerön att mista livet genom att brännas på bål för sina påstådda kontakter med djävulen.

Trolldomsprocesser har varit kända i Europa sedan medeltiden. De svepte fram som en farsot över länderna och kom på 1600-talet till Sverige. Sannolikt uppstod de som en kollision mellan medeltida djävulstro och den mera upplysta kulturen som började göra sig gällande. Kyrkans överhet bidrog säkerligen till betydande del i uppkomsten av dessa processer. Kyrkan hade stor makt i det dåtida samhället men kände sin ställning hotad. På grund därav piskades det upp en våldsam stämning mot de ”häxor” som ansågs leva i förbund med djävulen. I betraktande av den påtagliga djävulstro som rådde på medeltiden, var en sådan uppfattning nästan ställd utom allt tvivel. Denna brytning mellan kyrkans invanda makt över enskilda människor i samhället och de nya strömningarna gjorde, att jakten på häxorna stegrades till nära hysteriska uttrycksformer. I Italien utkom genom kyrkans försorg t o m en handledning i häxjakt. Benämningen häxa fanns dock vid denna tid inte i svenskt språkbruk utan är ett begrepp som senare infördes från Tyskland.

Den medeltida uppfattningen om djävulen och hans makt över människorna spelade en stor roll i häxprocesserna. Illustration efter träsnitt av munken Francesco Maria Guazzo i «Compendium Maleficarum.»

Via de tidigare europeiska processerna, kom häxjakten till Sverige och nådde sin kulmen i Dalarna under åren kring 1670-talet. Därefter avtog rättegångarna här i landskapet men fortsatte i det norrländska kustlandet och även i Stockholm. Dalarna var dock ett av de landskap som blev hårdast drabbat av denna masshysteri. En utbredd och djup vidskepelse var den grund, som dessa häxjakter bottnade i. Kyrkans förkunnare hade underblåst dessa vidskepelser med sina uppfattningar om djävulens ondska och hans hemvist. Olle Hedbergs sentens; ”prästerskapet lyckas oftast bättre med att beskriva helvetet än att förklara Gud” kunde med fog vara tillämplig på den tidens predikningar. Människor som på något sätt betedde sig avvikande, som var kunniga i läkekonst, som yppade tankar som stred mot gängse religionsuppfattning, fick gärna en stämpel på sig att vara i förbund med satan. Genom att visa kunskaper och åsikter som inte ansågs vara förenliga med den invanda livsuppfattningen, uppfattades det lätt som trolldomskunnighet eller tecken därpå. En utbredd tro var den, att sådana människor genom sina krafter kunde skada andra, deras boskap eller annan egendom. Minsta händelse, som tolkades som en följd av inbillade besvärjelser, kunde göra att någon utpekades som häxa. En vanlig anledning var, att kor blev tjuvmjolkade, livsmedel stals, husdjuren blev sjuka eller försvann i skogen. Fanns inte åsyna vittnen till sådana händelser, ansågs det att händelsen inträffat till följd av häxeri. Det var då lätt att tolka vissa personers uppträdande som någon sorts besvärjelse som orsakat olägenheten.

Häxorna kunde även ha sk ”bäror”, dvs förtrollade djur som medhjälpare och som kunde tjuvmjölka kor tills blodet rann. Bäror kunde även ha andra skepnader eller vara föremål som användes som verktyg för trolldomshandlingar.

De utpekade människorna kunde tillhöra skilda samhällsskikt men var huvudsakligen kvinnor. Endast i undantagsfall anklagades män för trolldom. Den troligaste anledningen till detta var, att det var kvinnorna som ägnade sig åt tillverkning av läkande salvor och drycker, som hjälpte till vid sjukdom och barnafödslar. Detta gällde såväl människor som boskap. Det var de dugligaste kvinnorna som fick utföra sådana sysslor, de var som regel starka personligheter och ägde kunskaper utöver det normala. Vid denna tid rådde det förhållandet, att det var kvinnorna som oftast styrde och ställde i hemmen medan

Missgiernings Balk.

I. Cap.

Om försmädelse mot GUD, och af-
fall ifrån then rena ewangeliska läran.

II. Cap.

Om truldom och widskepelse.

I. §.

Var som brukar truldom, och skadar annan til
kropp eller egendom, och warder med fulla
skäl thertil wunnen; måste lifwet. Går någor död
ther af; så skal man steglas, och kona halsbuggas,
och i bål brännas. Haftwer man litit trulkarl thet
göra, eller hulptit til, at then gierning fullkommas;
wäre lag samma.

Missgärningsbalkens II kap. 1 § i 1734 års lag, omskriven efter 1635 års lag, där alltjämt dödsstraffet finns kvar för trolldom, trots att lagen knappast tillämpades efter 1670-talets processer. Observera att mannen skulle steglas medan kvinnan skulle halsbuggas och brännas på bål.

karlarna befann sig ute i krig eller på ting. I dåtida bondesamhälle hade kvinnorna således en stark ställning och kom därför att spela en betydande roll i de händelser som utspann sig kring hem och gård.

En företeelse som hade en central ställning i anklagelserna mot häxor var Blåkullafärderna. Att det var fråga om långt gående vid skepelse och suggestion framgår av de detaljrika beskrivningar från dessa färder som de ”bekännande” kvinnorna gjorde. Färderna företogs oftast på någon betrodd persons ko eller häst. Vanligen kunde det vara kyrkoherdens eller länsmannens djur som användes. Det fanns också beskrivning på kvastar och andra redskap som ridobjekt. De smordes in med en hemlig salva som tillverkades i Blåkulla. Häxor smorde även in sig själva med denna salva. Berättelser om sådana salvor finns även från andra länder och huvudingrediensen var barn som kokades i Blåkulla. Miljön beskrevs med utgångspunkt från det dagliga livet. Ramen var alltså hämtad från verkligheten, men händelserna hade ofta inslag av önsketänkande och var groteska och absurda. Man åt t ex god mat i riklig mängd vid festligt dukade bord, men satt med ryggarna mot bordet och förde skeden med vänster hand mot nacken. Man dansade med ryggarna mot varandra, kärnade smör med kärnan upp och ned etc. Djävulen själv fanns med och brukade benämnas med olika namn som Gambel-Järk, Liothe, Lazarus, Inn-Ål m m. Han beskrevs också på olika sätt, t ex som präst men svart i huvud och ben, som vitklädd ängel men med horn och svans, som hund eller gris, ibland även som vitklädd morakarl med elaka ögon. Det fanns också beskrivningar av känt folk från bygden som överstepräster i Blåkulla, anklagelser som vederbörande sedan ofta hade svårt att värja sig emot. I bekännelserna förekom beskrivningar hur ormar, grodor och andra kräldjur dyker upp och deltar i orgierna. Livet i Blåkulla beskrevs som en fest men en bedräglig sådan. Genom satans plötsliga påbud kunde festen urarta och förvandlas till tumult och slagsmål, där deltagarna plågades till döds. Blåkulla beskrevs inte som helvetet, men ibland kunde detta ses därifrån genom något titt-hål.

I bekännelserna fanns nästan alltid med ”barnaförande”, dvs häxor tog med barn till Blåkulla på sina ritter och i skildringarna fanns barnen med i många sammanhang. De umgås på festligheterna i många osannolika händelser, de gifts bort med demoner och andra

väsen. Genom att barnaförandet var ett så genomgripande inslag i Blåkullafärderna, kom också barnen att spela en mycket framträdande roll i häxprocesserna. Barnen fick vittna om färderna och uppenbart är, att de suggererades till dessa vilda och fantastiska berättelser. Psykiskt spelade barnens vittnesmål uppenbarligen stor roll för deras egen del. De yngre fick berätta om sina fiktiva upplevelser och kände sig betydelsefulla och fick en högre status än i vanliga fall. De äldre barnen tog säkert tillfället i akt för att hämnas påhittade eller verkliga oförrätter från de vuxna sida. Många andra orsaker spelade också in. De i vittnesmålen flitigast anlidade barnen kallades "visgossar" och detta med anledning av att de togs i anspråk t ex efter gudstjänster och stod då vid kyrkporten och fick för myndighetspersoner visa på, vilka som tagit med dem på Blåkullafärder. Visgossarna var synska, de kunde direkt se på en människa om de var häxor, kunde se paddor och ormar i munnen etc. Med ledning av dessa "visningar" anklagades sedan de utpekade. I processerna användes ett system för värdet av barnens vittnesmål, beroende på deras ålder. Enligt svensk rättssed hade barn under 15 år inte rättskapacitet, till barns vittnesmål skulle egentligen inte sättas tilltro — de var "övermaga". I häxprocesserna upphävdes dock denna sedvana av någon anledning och tydligen med dömande och rättsvärdande myndigheters medgivande. Överheten hade uppenbart ett finger med i spelet om häxornas likvidation. Systemet med barnens vittnesmål gick ut på att tillförlitligheten räknades i bråkdelar av fullt rättskapabla d v s vuxna vittnen. En femåring kunde räknas som ett tiondels vittne och en tolv- till fjortonåring som åtminstone ett halvt vittne. I en rannsakan kunde sedan de vittnande barnens bråkdelar räknas samman till hela tal. Rent praktiskt kom detta att få stor betydelse eftersom ganska många barn vittnade, och man kunde då komma upp till rätt många hela tal av de bråkdelar som sammanfördes, vilket självfallet kom att påverka utgången. Det låg även i sakens natur, att en liten men aktiv skara av barnen kunde vittna i ett stort antal rättegångar. I flertalet fall talades det om organiserade konspirationer från barnen. Visgossarna kunde ta betalt för vittnesmål och de mest förslagna kunde gå i gårdarna och ta betalt för att inte vittna. Trots att det uppenbarligen var fråga om starkt suggestivt färgade berättelser, togs barns vittnesmål för gott. Det inträffade att barn sammanfördes till s k "vakstugor" under till-

syn av äldre personer. Barn kunde ändå göra gällande, att de gav sig ut på Blåkullafärder trots att vuxna kunde intyga, att "deras kroppar låge alldeles stille". En olägenhet med dessa vakstugor var den, att barnens fantasi fick fritt spelrum i umgänget med varandra och deras vittnesmål blev då påfallande lika. Denna omständighet ändrades när vakstugorna inte längre nyttjades. Liknande fenomen dokumenterades även från häktade, som i avvaktan på rannsakan satt i cell:

"Fastän de sitta i bojer, handklovar och kistan samt stark vakt dem hålles, likväl fara de bort till Blåkulla på prästens kor, fördärva länsmans och annat gott folks boskap, och ingen vet när de foro bort eller när de kommo igen, utan att de sätta getter, sopkvastar och annat vad de vilje i sitt ställe i deras hamn".

Det måste anses helt främmande för senare rättsskipning, att domare kunde ha fäst avseende och tilltro vid sådana fantastiska berättelser. Den medeltida vidskepelsen var dock så djupt rotad, att även bildade personer i domarställning hyste rädsla för trolldom och mystiska väsen.

Från år 1668 och fram till 1671 pågick flera stora häxprocesser i Mora. Någon rannsakan på Sollerön synes inte ha skett även om det företogs razzior på ön. Processerna var av stort format och en särskild av regeringen tillsatt kommission ledde förhandlingarna. Vid en rannsakan den 6 december 1669 bestod denna kommission av: "Hans Nåd Landshöfdingen Gustaf Duvall, vidare H:r Borgmestare widh Falun Jacob Koch, H:r Camreraren Prytzen, H:r Domaren Magnus Persson, Befallningsman Johan Arfwidsson och af clericiet: Eluf Skragge, Pastor Loci, H:r Gustaf Elvij, Laurentius Elvij, Andreas Nohr-Moraeus samt Notarius Georgius Moraeus". En manstark delegation således och prästerskapet var starkt representerat. Skragge var prost i Mora och förde under processerna egna anteckningar, av vilka en del finns bevarade. Kommissionen hade att rannsaka och döma sammanlagt 54 personer som anklagades för trolldom. Av dessa dömdes 23 till döden genom halshuggning och bränning å bål. En del dömdes till lindrigare straff och fördes till fängelset i Falun. Några frikändes även. Notabelt var, att av dessa 23 dödsdömda personer var endast 2 män.

Anklagelsepunkt nr 29 i denna process upptogs av *Hustru Margretha Kirstin Oloffs* på Soll. Om henne meddelas lakoniskt, att "Hon kunde intet frijas". Hon fälldes alltså till ansvar för samröre med djä-

Gammelt tyskt kopparstick (okänd mästare) föreställande häxbränning i Mora 1670, dock felaktigt visande den kontinentala avrättningen där häxorna brändes levande på bål.

vulen efter det att hon anklagats av fyra barn, som påstått att hon fört dem till Blåkulla. Det var Päss Päders dotter som uppgav, att hon två gånger förts dit av Margretha och att hon då "sett Ljotan" och en häst med röda kläder. Vidare hade två döttrar till Suther Jöns och Krång Jugå även förts till Blåkulla. Den sistnämnda hade varit i kyr-

kan om natten och ridit på deras egen ko. Denna flicka bekände även tillsammans med Päss Pärns Anna och berättade, att de sett Margretha klädd i hosor, tröja och manfolkshatt med sin egen hatt inunder. En annan anklagelse gick ut på att Margretha sett Ljotan och av denne fått en kniv och med denna "skulle hon ihijälstinga sin man". Hon beskyldes även för "lövjeri" d v s för kontakter med det övernaturliga, en klok gumma som var kunnig i tillredning av läkande drycker och som var s k "signerska" — kvinna som uttalade besvärjelser till åkallande av övernaturliga krafter.

Margretha var till en början inte benägen att erkänna någon skuld till anklagelserna. Hon nekade vid rannsakan och "hades ut och klubades" d v s hon försågs med fotklubbor och lås. Med all sannolikhet utsattes de anklagade för olika slags tortyr under fängelsevistelsen för att de skulle erkänna, bl a hölls de vakna flera nätter i sträck. Protokollen visar även att de som under ett tidigt skede av rannsakan nekade, senare föll till föga och bekände. Troligen var tortyren mycket brutal. Ett omtalat sätt att tortera de anklagade var vattenprovet. De kastades i vattnet, och medan häxorna höll sig flytande, sjönk de oskyldiga till botten. På vilket sätt de sedan kunde få upprättelse framgick oftast inte.

Rannsakan tog många dagar i anspråk. Om Margretha sägs, att hon av kommissionen anmodades att bekänna, eftersom hon kvällen innan och inför Anders Nohr-Moraeus "halkat hit och dit i talet" och inför hotet med klubborna bekänt men sedan åter tagit tillbaka bekännelsen. Nohr-Moraeus hade yttrat till henne: "Vad skall jag här stå, när jag hör dig intet vara vissare och du intet vill ut med sanningen". Senare samma dag bekände hon vid rannsakan att "hon i fjol såg satan och att hon natten för 8 dagar sedan blivit tagen av satan, vet intet huru". Hon bekände också att hon ridit till Blåkulla på Suther Jöns ko och med henne var två barn, Suther Jöns' och Päss Pärns döttrar. Hur hon kommit till Blåkulla visste hon inte. Satan hade begärt, att hon skulle tjäna honom. Hon hade samtyckt till detta och lovat honom själen. Margretha bekände, att hon varit till Blåkulla två gånger och att satan gett henne pengar, en bok och en gård. Hon hade inga "bäror". Kommissionen tillfrågade henne, om hon drömt detta men hon hade svarat nekande. Margretha hade beskrivit satan som en vitklädd morakarl, grå i håret och med elaka ögon. På grund av dessa

bekännelser dömdes så Margretha till döden — ”hon kunde intet frijas”.

Enligt en dagbok efter länsman Mats Ersson, hade denne till domen, som föll den 24 januari 1670, antecknat att kommissionens ledamöter efter gudstjänsten i Mora kyrka gick in i sockenstugan med allmogen och utsade domen, att ”Cirstin Olofs hustru på Soll skulle halshuggas och å båle brännas”. Det framgår av protokollen, att Margretha från Soll sedermera ånyo återtog sin bekännelse. Eftersom man tydligen inte avrättade anklagade som inför bålet tog tillbaka, fick Margretha avvakta dom och sitt vidare öde. Hon undgick således exekutionen tills vidare och fick tillsammans med två andra kvinnor vänta om domens verkställighet. De två andra var Bäkje Peders hustru Karin i Våmhus och Brita, Kuuse Peders hustru i Hansjö, vilka bägge hade skonats från dödsdomen tills vidare eftersom de var gravida och skulle föda barn. En ytterst makaber omständighet i sammanhanget var att barnsbörd gav uppskov med straffets verkställighet men utgjorde inte grund för omprövning eller nåd.

Verkställigheten drog ut på tiden och den 26 juli 1671 sände landshövding Gustaf Duvall en skrivelse till landsdomaren Magnus Persson. Denna skrivelse och en del annat material finns bevarat och har genom en jurist och ämbetsman i länets förvaltning, Carl Gustaf Kröningssvärd (1786—1859) sammanställts efter hans forskning från trolldomsprocesserna. År 1821 utkom Kröningssvärd med en skrift ”Handlingar rörande Trolldomsväsendet i Dalarne” och senare utkom han med en utvidgad och förbättrad upplaga ”Blåkullefärderna I—III”. Ur detta material återges landshövdingens skrivelse till den del som rörde Margretha från Soll.

N:) 73. Transumt af Landshöfdingen Duvalls skrivelse till Landsdomaren Magnus Pehrsson den 26 Julii 1671

Elliest haar ochså ber:de Befallningsman Johan Arfvidsson migh förebracht, at 3:ne Qvinnspersoner, een på Soll i Mora Hust:u Margreta Hans Dotter, Kierstin Olufs benembd, är uppå den senare Commissionen dömbd till döden, men med Executionen upskjutet vordet, till dess den andra Bäkje Peder Hanssons hustru, hust Karin i Våmhuus, som vid förre Commissionen af min Svåger R.R. Vålbn:ne H:r Lorents Creutz till döden dömbdes, hade födt barn, at sedan kunna med et omak förrättas, den tredje är Brita, Kuuse Peders hustru i Handsiö och Orssa Sochen, hvilken nu vid sidst värnade

Commission iempte 6 st. andre sin dom bekommit hafver men föll samma dag i Barnsäng; H. Landsdomaren ville alt derföre eftersökia uti Protocollen hvad dervid förelupit är, och mig sådant Communicera, på det jag mig öfver Executions anställande må kunna resolvera m m. . . .

I Magnus Perssons svar till landshövdingen finns en redogörelse över omständigheterna vid domen mot Margretha, där det befanns, att hon enligt protokollet:

”nästan enständigt hafva nekat, men sedan om aftonen så väll som på morgonen af den 6 Ejusdem Extra judicialier bekendt. När hon åter samma dag den 6 kom inför Rätten nekade hon såsom dagen tillförende: Blef för den skull efter laga bearbetande i kistan hafder, och rätt som dhe hade stängt om henne och satt Träbojorne på henne, begärde hon åter komma inför Tings Rätten igen. Eftermiddagen hafdes hon in igen, och då bekendte hon sig vara af Satan tagen på dhen onde Blåkulle vägen, allenast 2 gånger, då och 3 st barn hafvar varit medh i Sälskapet, men alt efter Satans tillredning”.

Det framgick även, att Margretha tycks ha formulerat sin bekännelse oklart inför rätten och använt uttryck som; ”förstår jagh” och ”det tycks så” m m. Emellertid synes kommissionen ha penetrerat Margarethas skuld ordentligt efter den tidens krav. I en del av referaten från rättegången tas möjligheten upp att händelserna var suggestion eller om det verkligen var satans förblindelse:

”Under deliberationen öfver dhenne ähr mycket discurerat — pricipue om man dhenne hennes blåkulle färdh skulle hålla för trolldomb eller eij? En part lade sigh dheremot i consideration af detta, att henne sådant sofvandes, såsom uthi en dröm eller dvala, emot sin villia, vetskap och samtycke ähr förekommit, och at, tilläfventyrs, impressionen hoos henne har varit så stark, det hon annat icke har kunnat veta än det så skall hafva varit skett med henne, dherföre densamma parten höll det mehra för en Sathans förblindelse och spökierij, än något frijvilligt förbundh med honom, fördhenskuld henne icke heller böhra straffas till lijfvet, Somblige åther höllo henne för trällkåna, emedan det var så hennes egen bekiennelse, och hon sjelf gaf sig dhertill skyldig, nekade på tillfråga var någon drömb, har obligerat sig Satan, hennes ålder hade annat bordt lära henne än således fahra & c. hvilken mening ochså Nämnden bijföll, och altså blef hon till döden condemnerat, men henne så väll som alle dhe andres sak till den Kong. Hof-Rätten skuten;”

Den tveksamhet som rannsakan mot Margretha gav uttryck för, ledde till att saken hänsköts till hovrätten. I skrivelse från landshövding Duvall den 29 juli 1671 begärde han hovrättens besked beträffande exekutionen av de tre kvinnorna. Tydligt hade verkställig-

hetsdomen fördröjts. I skrivelsen lade landshövdingen fram anledningen till kvinnornas uppskov. Endast de från Våmhus och Hansjö uppgavs vara gravida och troligen var inte så fallet med Margretha. Hennes uppskov var sannolikt orsakat av hennes återtagande av be-kännelsen. Dessvärre finns inte källmaterial bevarat beträffande tidpunkten för Margrethas avrättning och denna fråga måste här lämnas öppen.

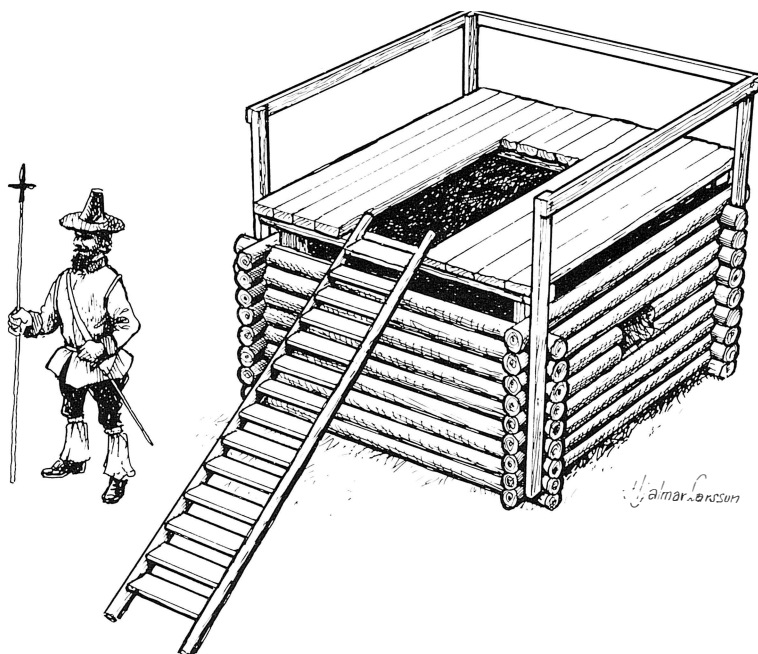
”Här uppå berget ligga häxans svarta kotor
hon som i våras här brann upp på bål. . .”

Så börjar en dikt av Carl Jonas Love Almqvist om ”Häxan i Konung Karls tid”. Den åsyftade kungen var Karl XI. I Mora brann häxbålen tätt och exekutionen ägde rum på norra sidan av Österdalälven, på sandkullarna öster om nuvarande Tuvanområdet och nedströms brofästet, som tidigare var färjläge. Platsen var vald med hänsyn till fri insyn över älven från bägge stränderna, så att avrättningarna kunde ses av allmogen. ”Bränna i bålet” var inte enbart en avrättningsmetod utan skulle också avskräcka andra från brott — ”enom till straff, androm till varnagel”. I beskrivningen av platsen anges, att den var belägen på ”en ren sandudde, där älven löper på båda sidor, avsköljer vid klar och skön väderlek, närvarande några tusenden människor från alla omliggande socknar”. Inga lämningar finns i dag kvar efter häxbålen. Avrättningsplatsen avstängdes med störar i en ring, ungefär som en gårdsgård. Vid varje stör stod vakter (förmodligen ett hedersuppdrag för knektarna) och bildade s k spetsgård för att hindra allmogen att ta sig fram till bålet. Blodet från en halshuggen ansågs nämligen av ålder besitta märkliga egenskaper i magiska sammanhang. Man gjorde allt för att förvärva några droppar från en avrättad brottsling. En utbredd missuppfattning är att de människor som dömts till döden som häxor, brändes levande på bålet. Så skedde möjligen ute i Europa men inte i Sverige. Här i landet halshöggs de först och sedan brändes kropparna, en metod som ansågs humanare. Avsikten var även att brottslingarnas jordiska stoft skulle utplånas och ej vila i vigd jord, vilket var otänkbart för denna kategori av brott. Att brännas på bål var det straff som drabbade de ”smutsigare” brottslingarna som var skyldiga till trolldom, barnamord och tidelag.

Vem var då denna Margretha från Soll? Tyvärr ger inte kyrkböck-

erna någon klar ledning till efterforskning. Det framgår av tillgängliga handlingar att namnet var Margretha Hans-Dotter och att hon var "Kirstin Oloffs hustru på Soll". Anders Olsson i Mora gör gällande att hon kallades för Åhl-Margaretha och härstammade från Åls socken, var utflyttad från denna socken och gift på Sollerön. Säkra uppgifter om Margrethas ålder vid tidpunkten för rannsakan finns inte, endast en antydning om att hon "vid hennes ålder haede annat bordt lära än såhledes fahra". Detta kan tolkas så att hon inte tillhörde de yngsta som ställdes inför rätta. Även om dåtidens kyrkböcker lämnade en del i övrigt att önska i fråga om noggrannhet, finns här en ofrånkomlig misstanke, att böckerna uppsåtligen "befriats" från sådana uppgifter, eftersom hon betraktades som en trollkona, ej värdig att omfattas av kyrkans omsorger. Ej heller finns säkra uppgifter om hennes man Kirstin Olof, men han hade säkerligen gårdsnamnet efter sin moder, namnet kan möjligen vara Kristin — böckerna innehöll ofta felstavningar. Det är dock känt att Oloffs sedermera omskrivits till "Lafvas".

Hur kunde domare, prästerskap och andra rättsinstanser uppfatta de makabra, fantastiska och stundom förvirrade berättelserna om Blåkulla-färder som klar bevisning om trolldom? Eftervärlden har ställt många sådana frågor och förklaringarna har varit skiftande. Problemkomplexet måste ses med utgångspunkt från den förhärskande medeltida tron på djävulen och de makter begreppet representerade. Dessa makter var nära nog en realitet. Med rötter från hedendomen hade kyrkan anammat tron på andeväsen. Under mörka kvällar samlades folk hos varandra för att söka gemenskap. Då berättades om satan och underjordiska krafter. Barn och ungdom var ivriga lyssnare och trodde blint på de äldres historier. Stämningen kunde stegras till smått extatiska höjder och varje händelse utanför det vardagliga tolkades som en följd av besvärjelser och andeväsens maktpåverkan. Det har även framkastats teorier om mjöldrygeförgiftning eller annat som gett hallucinationsframkallande verkan. Kosten på 1600-talet var ensidig, mjölet kunde drygas ut med andra örter. Frågan är inte till fullo besvarad men tanken kan inte heller helt uteslutas. Tveågheten kunde också skönjas hos dömande myndigheter beträffande hallucinationsteorin. Riksmarsken Karl Gustaf Wrangel ansåg hela trolldomsväsendet var tomma inbillningsfoster. Riksdrotsen Per Brahe

”BRÄNNA I BÅLE” var den mest kända bestraffningen för trollkonor. Brännandet var en ceremoniell handling med kraftfulla psykologiska inslag. Själva bålet var heller inget fuskverk. Ritningar och beskrivningar till bål gjordes av betrodda ”fackmän” och virke levererades av gudfruktiga och rättskaffens män. Ett exempel: rådmannen Olof Persson i Uppsala skänkte år 1640 sina gamla stallgårdshus till bålvirke. Andra exempel på insamlat bålmaterial:

1 bjälke, 16 alnar
 8 1/2 tolf bottenbräder
 1 gammalt hus
 700 st spik, 5 tum
 2 1/2 krut
 32 Ålandsstockar

2 brädor, 1 1/8 aln
 2 gamla hus
 40 Ålandsstockar (?)
 40 knippor näver
 8 1/2 läst tomma tjärntunnor

Straffetmetoden var inte förbehållen trollkonor utan ingick i en graderad skala av straff, beroende på brottets svårighetsgrad o s v. Adeln ansåg det t ex som ett privilegium att avrättas med svärd, vilket ansågs ärofullare.

förordade mildare behandling av de dömda eftersom han erfarit, att då man "hårt behandlade för trolldom anklagade personer, hela provinser blivit angripna av samma sjukliga fantasier". Även landshövding Duvall insåg, att "ju mer och hårdare man härutinnan förfar, ju farligare utseende hafver det". Denna så småningom framtonande liberala syn på häxprocesserna var dock inte till gagn för Margretha Hans Dotter, som uppenbarligen halshöggs och brändes som trollpacka vid stranden av Österdalälven i Mora år 1671.

Det kan ses som ett känt faktum, att vad som rotats i djup folkstro kan inte utplånas så lätt. Ända fram till 1900-talet berättas om folk som rest till Blåkulla. År 1918 upptecknade Karl Lärka en berättelse av "Kulår-Anna" om hennes mors blåkullafärd. Modern hette Rull Margit och berättelsen finns även återgiven i Karl Erik Forslunds "Med Dalälven från källorna till havet" såväl som i Greta Jakobssons "Karl Lärka berättar".

"Kulår" Anna (f. 1868 — d. 1920) var gift med Mats Hedman i Ryssa och modern hette Rull Margita Olsdotter (f. 1829 — d. 1914) från Bråmåbo och gift med Myr Per Andersson (f. 1827—d. 1904) i Kulåra. Dessa hade tre barn varav Anna var yngst. Modern hade berättat för dottern Anna om händelsen och på ett sätt som övertygade henne helt, att hon trodde på Blåkullafärden. Modern var allvarlig och uppriktig i sin läggning och var bestämd: "Ä va då int nå sköj min eta jänn gångg, å trodd ä alldeles säkert djärd o då o". Modern och en annan ung flicka, Göras Kari, hade vallat i Råberg. En natt hade de åkt med en äldre kvinna vid namn Djus Kari till Blåkulla. Där kom de till en stor samlingsal, som de unga inte fick tillträde till. De hade dock hört, att de hade "ljotroli" där inne. En herreman kom ut och ville, att de skulle skriva sina namn i en stor bok. De tvingades dock inte skriva och avböjde därför. De hörde sedan, att herremannen var "sjov donda klen". Rull Margit hade blivit mycket illa berörd av att det fanns barn med där inne. Hon mindes hemfärden på morgonen och att de då åkte över Båmåbo "nårdi da Brav Kari e nu — stur Rullgard riktit" och hade sett sin mor hålla på att brygga dricka hemma på gården. Kulår Anna mindes, att modern senare tänkt över färden och då erinrat sig, att den skett när hon en gång somnat till i fäbodstugan i Råberg medan hon vaktade en mysugryta. Hon kunde då ha slumrat till utan att först ha "befallt sig i Guss hand" (läst aftonbön)

Rull Margita Olsdotter (1829—1914) som själv berättade för dottern Kulår Anna om sin Blåkullafärd i sin ungdom. Foto omkring 1913 med Rull Margit vid öppna spisen i Björka fäbod.

och gissade, att det kunde vara en förklaring till att trolldomen fått makten över henne.

Lärka upptecknade också en historia om Stunis Andes och hur denne som helt liten, "bar lillkrippen" — berättat hur han varit med på sådana färder. Det hade skrattats åt Stunis Andes, men han hade på fullt allvar gett detaljer över färderna, som ibland skett med vagn som någon av dem dragit i skaklarna. En del hade suttit på vagnen och han hade nämnt både sin far, mor och "gumma" såsom medresande. Vid framkomsten hade de undfägnats med mat, men en del hade fått äta grodor. Stunis Andes hade inte velat ha sådant och då hade han fått "syrapstuppor" — en läckerhet för den tidens barn, Stunis Andes hade bl a berättat detta för tunnbrödsbagerskor i Björka men fått stryk, "so stur faliet så", när föräldrarna fått veta vad han sagt. Om denne Stunis Andes identitet fanns ingenting sagt i uppteckningarna annat än han var till åren kommen (1918) och att händelserna inträffat när han endast "va jänn litn pys", möjligen omkring år 1850.

I Busgården i Bengtsarvet bodde en ung flicka vid namn Bus Margit. Hon var syster med Bus Mas och Bus Imbor. Flickan hade som ung beskyllt Bus Anna i gården för att "fåå min släkt å va åjt å åket minn däm sonä", d v s företog blåkullafärder. Det uppstod osämja i gården på grund av dessa beskyllningar. Margit hade sålunda tagits med av Anna vid dessa färder. Bus Margit dog ung, men Bus Anna, som var "gumma" till flickan, gifte sig sedan med Indes Mas (Hinders Mats Matsson) i Utanmyra och kallades efter giftet för Indes Bus Ann. Hon blev under större delen av sin levnad utsatt för skvaller och beskyllningar för trolldom på grund av Margits prat hemma på Busgården. Detta var mycket påfrestande och hon yttrade vid något tillfälle, att "hon inte skulle kunnat leva om inte hennes man trott på henne". Indes Bus Ann (f. omkr. 1860 — d. 1942) ansågs vara en personlighet med stark resning, med klokhet, humor och värme trots att hon blev åtskilligt förtalad för sina förmenta blåkullafärder, som således påstods ha skett så sent i tiden som senare delen av 1800-talet.

Skräddar Jöns Olsson (f. 1870) i Rothagen, kallades för "Brutern" och var broder till Ullup Anders. Brutern var en stor och kraftig karl med anseliga kroppskafter. På somrarna var det vanligt att man sov på höskullen när det var varmt och trångt inne i stugan. Vid ett sådant tillfälle, när Brutern hade gått och lagt sig i höet och somnat en som-

Indes Bus Anna (1860—1942), Utanmyra.

markväll, väcktes han efter en stund av att en kvinna kom och "rasade" med honom. Han trodde det var på skämt och brydde sig inte så mycket om detta. Han såg dock, att det var tre personer hos honom på skullen. Men när det "började bära iväg uppåt med honom", förstod han vad det var fråga om och slog då sig fri med våld. Brutern svor på att han varit en bra bit upp från höet innan han lyckades bli fri. Han var stark och lyckades med detta men han hörde strax efteråt hur det "flärrade till" i pärttaket ovanför honom när de tre for iväg. Han såg också, att det var spån borta från hålet i taket där de försvunnit. Brutern var mycket förtegen om händelsen lång tid och han ville inte tala om vem som hade besökt honom denna kväll. Senare berättade han, att han känt igen personerna och han sett, att en av dem några dagar efteråt varit blåslagen. Brutern vägrade envist berätta vem det gällde. Även denna händelse lär ha inträffat i slutet av 1800-talet. Brutern blev sedan gift med Nisans Anna, släkt med Håll Albert, som berättade historien efter sin far. Håll Albert avslutade historien, eftertänksamt: "ädd ä ve I, kanstji I ädd fia, fö nug ädd ä ve roli tä siå ur ä ädd sittåjt dan uppå".

Dessa berättelser från senare tid ger ett intressant perspektiv åt trolldomsprocesserna och speglar det märkliga förhållande, att trots de tvåhundra år som förflutit efter de stora häxbålen, levde den obetingade tron kvar i medvetandet på ett ytterst påtagligt sätt. Så sent som kring sekelskiftet och i decennier därefter fanns således kvar en inpräglad tro i människors föreställningsvärld att blåkullafärderna var en reell företeelse. Enskilda personer kunde utsättas för beskyllningar i sådan omfattning, att det kunde bli ytterst besvärande för dem. Att färderna hade sin grund i självsuggestion är ställt utom allt tvivel, men de gamlas berättelser var uppriktiga, och detta tyder på att de själva var övertygade om upplevelsernas realitet. Det är dock att märka, att i flera av berättelserna saknas väsentliga detaljer t ex om färdens sätt. Detta borde av naturliga orsaker ha varit en mycket intressant del av upplevelserna och kunnat ge åhörarna god vetskap om skeendet. Vissa detaljer kunde däremot återges noggrant och med en säkerhet som med visshet hade sin grund i vederbörandes behovsmotivation (t ex Stunis Andes syrapstupper). Blåkullafärderna ägde naturligtvis inte rum annat än i särskilt disponerade personers sinnevärld. Den omständigheten att "häxorna" efterhand inte bestraffades, kan möjligen ha bidra-

git till att trolldomsfantasierna gavs friare spelrum, och historierna därför levat kvar längre i folktron.

Fram till våra dagar finns alltså berättelser om trolldom och fantastiska händelser som människor upplevt för endast några generationer sedan. Numera finns dock en berättigad skepticism hos lyssnaren. Den nya och upplysta tiden har fått sitt definitiva genombrott, berättelserna föranleder möjligen ett eller annat höjt ögonbryn. Det huvudsakliga intresset i vår tid har övergått till händelser som mera är besläktade med science fiction, men våra förfäders berättelser ger dock god bild av deras sätt att underordna sig det fantastiska i tillvaron.,

Helmer Nilsson